

ню балансу стихій між тілом людини та оточуючим її середовищем (природою).

ЛІТЕРАТУРА

1. Василюк Ф. Е. Переживание и молитва. Опыт общепсихологического исследования / Ф. Е. Василюк. – М. : Смысл, 2005. – 191 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
3. Василюк Ф. Е. Уровни построения переживания и методы психологической помощи / Ф. Е. Василюк // Вопросы психологии. – 1988. – № 5. – С. 27–37.
4. Варга А. Я. Время после трагедии / А. Я. Варга, Е. С. Жорняк // Московс. психотерапевтич. журн. – 2005. – № 1. – С. 124–139
5. Венгер А. Л. Психологическая помощь детям и подросткам в чрезвычайных ситуациях / А. Л. Венгер, Е. И. Морозова, В. А. Морозов // Москов. психотерапевтич. журн. – 2006. – № 1. – С. 131–159.
6. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6-ти т. Т.2-3. Проблемы развития психики / под ред. А. М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
7. Головин С. Ю. **Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. – Минск. : Харвест, 1998. – 800 с.**
8. Джармен Р. Консультирование людей в дистрессе: психосоциальная реабилитация пострадавших от травматических переживаний в результате войны / Р. Джармен. // Журнал практического психолога. – 2001. – №1-2. – С. 119–126.
9. Пергаменщик Л. А. Кризисная психология : [курс лекцій] / Л. А. Пергаменщик. – Минск : Вышэйшая школа, 2004. – 240 с.
10. Психология экстремальных ситуаций : [хрестоматия / сост. А. Е. Тарас, К. В. Сельченко]. – Мн. : Харвест, 2001. – 480 с.

УДК 159.345

Броцило О.Ю. аспірант Донецького національного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС ПІД ЧАС ПОСАДОВИХ ПЕРЕМІЩЕНЬ

У статті здійснено огляд підходів до адаптації фахівців екстремальних видів діяльності. Розглянуто концепції та механізми посадових змін в професійній діяльності. Визначено місце посадових змін в професійній діяльності працівників Державної служби надзвичайних ситуацій (ДСНС). Наведені результати емпіричного дослідження психологічних особливостей адаптації працівників ДСНС під час посадових переміщень на вищу та рівнозначну посади.

Здійснено стислий аналіз адаптаційних та особистісних властивостей працівників ДСНС під час посадових змін.

Ключові слова: психологічні особливості, професійна діяльність, адаптація, професійна адаптація, посадові зміни, працівники Державної служби надзвичайних ситуацій.

В статті проведено обзор підходів к адаптации специалистов экстремальных видов деятельности. Рассмотрены концепции и механизмы должностных перемещений в профессиональной деятельности. Определено место должностных перемещений в профессиональной деятельности работников Государственной службы чрезвычайных ситуаций (ГСЧС).

Приведены результаты эмпирического исследования психологических особенностей адаптации работников ГСЧС во время должностных перемещений на вышестоящую и равнозначную должности. Проведен краткий анализ адаптационных и личностных особенностей работников ГСЧС в процессе должностных перемещений.

Ключевые слова: психологические особенности, профессиональная деятельность, адаптация, профессиональная адаптация, должностные перемещения, сотрудники Государственной службы чрезвычайных ситуаций.

Постановка проблеми. На фоні постійної динаміки суспільного життя професійна сфера займає все більше місця в житті людини. В особливу групу професій виокремлюються екстремальні види діяльності, які висувають підвищені вимоги до загальних адаптаційних можливостей людини. До таких видів діяльності відноситься робота в Державній службі надзвичайних ситуацій (ДСНС), яка пов'язана з високим ризиком та нервово-психічною напруженістю.

Структура ДСНС характеризується не тільки наявністю екстремальних факторів, але також і певними організаційними особливостями, серед яких необхідність періодичних посадових змін або переміщень. Посадові переміщення супроводжуються зміною посадової позиції співробітника та вимагають від учасника переміщення швидкого засвоєння та дотримання нових правил, обов'язків, а також пристосування до нового колективу.

Зважаючи на той факт, що пристосування або адаптація має значний вплив на професійну самореалізацію людини, набуває актуальності проблема дослідження особливостей адаптації у співробітників ДСНС як в цілому, так і в окремих організаційних явищах зокрема. В подальшому це надає можливість для створення низки рекомендацій або програми, спрямованої на оптимізацію та прискорення адаптаційного процесу в період посадових змін у працівників ДСНС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема адаптації набула свого висвітлення в дослідженнях багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких А.А. Налчаджян, Л.Н. Блохіна, Е.А. Клімов,

Т.О. Паршина, Я.С. Хамер, Л.Л. Панченко, Г.Г. Гартман та інші [4; 6; 12]. Адаптація є складним та майже безперервним процесом пристосування людини до зовнішніх умов. Професійна адаптація представляє собою окремий різновид адаптації та полягає у пристосуванні до умов конкретної професійної діяльності, тому щільно пов'язана з процесом професійного становлення людини. Феномен адаптації та особливості професійного становлення в екстремальних видах професійної діяльності, серед яких робота в МВС, ДСНС та силових структурах, розглядалися в роботах Є.М. Потапчука, О.П. Євсюкова, О.Р. Охременко, Я.О. Овсяннікової, В.О. Лефтерова, В.Д. Тогобицької, Д.С. Тітаренко та інших [1; 4; 5; 7; 8]. При цьому зазначається, що екстремальні фактори діяльності та організаційні особливості наведених структур є значним стресором для суб'єкта адаптації. Питання посадових змін як організаційної особливості професійної діяльності в ДСНС розглядалося А.А. Щеколдіною як окремий феномен [12]. Посадові зміни є складним процесом переміщення співробітника з однієї посади на іншу та відбуваються в декілька етапів, серед яких найважливіше місце займає саме період адаптації до нової посади, який зумовлює перебіг всього процесу переміщення в цілому. Посадові зміни в ДСНС є невід'ємним атрибутом роботи в цій структурі, що вказує на важливість та необхідність дослідження питання адаптації під час посадових змін в ДСНС з метою його подальшого удосконалення.

Таким чином, незважаючи на вивченість та достатню освітленість особливостей адаптації та професійного становлення в екстремальних професіях, а також визначеність терміну посадових змін, у психологічному сенсі залишається недостатньо розробленою проблема професійної адаптації під час посадових змін саме в професійній діяльності працівника ДСНС.

Метою даної роботи є теоретичний огляд проблеми адаптації та її особливостей в професійній діяльності й становленні працівників ДСНС, а також аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей адаптації працівників ДСНС під час посадових переміщень на вищу та рівнозначну посади.

Виклад основного матеріалу. Поняття адаптації тривалий час вивчалася не тільки в рамках психологічної науки, але й суміжних; воно походить від латинського «adaption» - пристосування та визначається як пристосування до різноманітних умов середовища. Окремі види адаптації, серед яких біологічна, соціально-психологічна та професійна вивчалися в роботах Я.С. Хамера, Ф.З. Меерсона, Л.М. Блохіної, Є.А. Клімова, А.А. Реана, Л.Л. Панченка та інших [2; 3; 12]. Існує тенденція, згідно якої представники зарубіжної психології розглядали проблему адаптації в межах певного напрямку – психоаналітичного, поведінкового тощо, тоді як вітчизняні дослідники віддавали перевагу розгляданню окремих видів адаптації у зв'язку з діяльністю людини. Однак всі дослідження адаптації

сходяться в тому, що цей процес набуває свого вираження у двох основних напрямках: адаптація за рахунок зміни самого суб'єкта адаптації або за рахунок активної зміни ситуації згідно до систем переконання суб'єкта адаптації. Вибір напрямку відбувається несвідомо та залежить від низки факторів, серед яких особливості існуючої ситуації та особливості самого індивіду.

Особливе місце серед видів адаптації займає професійна адаптація. Поняття професійної адаптації висвітлювалося в роботах В.М. Пилипенка, М.О. Дмитрієвої, Л.Л. Панченка, В.І. Лебедєва та інших та розуміється як процес ознайомлення зі змістом роботи, придбання навичок професійної майстерності, що є необхідним для якісного виконання функціональних обов'язків [3; 10]. Н.В. Тіпатов зазначає, що професійна адаптація включає в себе також процес вибору професії та професійної підготовки, що вказує на щільний зв'язок професійної адаптації з процесом професійного становлення людини [10; 12].

Поняття професійного становлення вивчалось Є.М. Борисовою, А.Р. Фонарьовим, Є.А. Клімовим, А.А. Щеколдіною, О.Р. Охременко, І.С. Поляковим та іншими [3; 7; 11]. Професійне становлення являє собою процес формування компетентності, соціально та професійно значущих якостей, а також готовність до постійного професійного розвитку та до пошуку таких засобів виконання діяльності, які б відповідали індивідуально-психологічним особливостям людини.

Процес професійного становлення, як і процес професійної адаптації, має свої особливості в екстремальних видах діяльності, зокрема, в структурах МВС, ДСНС та інших силових структурах. Особливості професійної адаптації та професійного становлення в наведених структурах вивчалися в роботах О.Р. Охременко, В.О. Лефтерова, О.П. Євсюкова, Я.О. Овсяннікової, Є.М. Потапчука, Д.С. Тітаренко, В.Д. Тогобицької та інших [1; 4; 5; 7; 9]. Однією з особливостей екстремальних видів професійної діяльності, в тому числі, Державної служби надзвичайних ситуацій (ДСНС), є певна організаційна ланка, яка передбачає переміщення по службі на рівнозначні та вищі посади [7; 10; 11]. Найбільшою складністю характеризуються механізми переміщення на вищу посаду, до яких відносяться: зміна пасивної установки підлеглого на активну позицію керівника; суміщення взаємодії позицій керівника та колеги одночасно; збільшення ступеня відповідальності, що врешті рещт призводить до формування образу «Я на новій посаді» (А.А. Щеколдіна) [11].

Зважаючи на це, процес посадових змін висуває високі вимоги до особистісного адаптаційного потенціалу співробітника ДСНС. Посадові зміни, змінюючи звичні умови роботи для співробітника, змінюють також комплекс його особистісних та професійних рис, що робить цей період чутливим для формування нових утворень. В той же час цей період стає чутливим для професійних деструкцій. Професійні деструкції

ції є процесом руйнування звичних способів діяльності та вже сформованих професійних якостей, але позитивним моментом цього процесу є поява можливості для формування нових, корисних якостей [9]. Слід зазначити, що позитивного сенсу професійні деструкції набувають тоді, коли вони вчасно змінюються адаптивними процесами, спрямованими на формування необхідних для нової посади якостей [8; 10; 12]. Професійна адаптація в цей період може ускладнюватися або полегшуватися індивідуально-психологічними характеристиками особистості, рівнем інтелекту, мотивації та іншими факторами. Саме в цей період, на думку Д.С.Титаренко, активізуються механізми психологічного захисту людини, які зазвичай набувають свого прояву в стресових, кризових ситуаціях [10]. Особливості механізмів психологічного захисту також пов'язані з особистісними властивостями та відіграють свою роль в процесі адаптації під час посадових змін [12].

Таким чином, стає актуальним вивчення особливостей перебігу професійної адаптації під час посадових змін, які являють собою чутливий період для формування як корисних, так і непродуктивних новоутворень. Якість новоутворень в значній мірі залежить від ситуативних особливостей та особистісних якостей суб'єкта посадових змін.

Нами було проведено дослідження з метою виявлення особливостей перебігу професійної адаптації та особистісних якостей у співробітників ДСНС під час посадових змін різних напрямків. Ми припустили, що існують певні особливості в професійній адаптації фахівців ДСНС, які пов'язані з їх перебуванням в процесі посадових змін та з певними особистісними рисами працівників.

Дослідження проводилося за допомогою таких методик:

– 16-факторний опитувальник Кеттелла, спрямований на визначення основних індивідуально-психологічних особливостей людини. Ці особливості набувають свого вираження у 16 полярних шкалах, які характеризують рівень комунікабельності, тип та особливості мислення, емоційну сферу, рівень нормативності, чуттєвості, нервово-психічного стану, особливості темперамента та характеру, самооцінки та поведінкового контролю;

– методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда. Результати методики дають не тільки загальну оцінку адаптивного стану особистості, але також дає характеристику особливостей уявлення про себе в критичні та стабільні періоди діяльності та факторів, що спонукають особистість до переоцінки себе та своїх можливостей, що відповідає основній меті дослідження;

– методика інтегральної задоволеності працею, що спрямована на визначення рівня загальної успішності людини на конкретному етапі його професійної діяльності шляхом не тільки оцінки своєї професійної компетентності, але й оцінки соціально-психологічного клімату в цілому;

– методика оцінки професійної дезадаптації, яка спрямована на визначення загального рівню професійної дезадаптації працівника через визначення особливостей його соціальної взаємодії, професійної мотивації та показників емоційного вигорання.

Дослідження проводилося серед осіб вищого та середнього начальницького складу ДСНС віком від 21 до 46 років. Всі співробітники були розподілені на три рівні за кількістю групи по 50 осіб в кожній. До першої групи увійшли співробітники ДСНС, що тривалий час не приймали участь в посадових змінах. Друга група представлена співробітниками, які перебувають в процесі переміщення на рівнозначні посади; третю групу складають працівники ДСНС, які перебувають в процесі переміщення на вищу посаду.

Результати емпіричного дослідження за наведеними методиками дозволили виокремити особливості професійної адаптації, рівень та особливості задоволеності працею та особистісні якості працівників ДСНС, характерні для кожної групи.

На рис. 1 відображено відмінності у особистісних рисах між співробітниками різних груп за методикою Кеттелла (за 10-бальною шкалою). Як видно з рис. 1, співробітники ДСНС, які не перебувають в процесі посадових змін, характеризуються найвищими показниками інтелекту (7,96) та схильністю до підпорядкування (5,3). Особистісна сфера співробітників ДСНС, що переміщуються на рівнозначні посади, характеризуються високими показниками добросовісності на високою нормативністю поведінки (7,1), а також високою емоційною сприйнятливістю. (6,18).

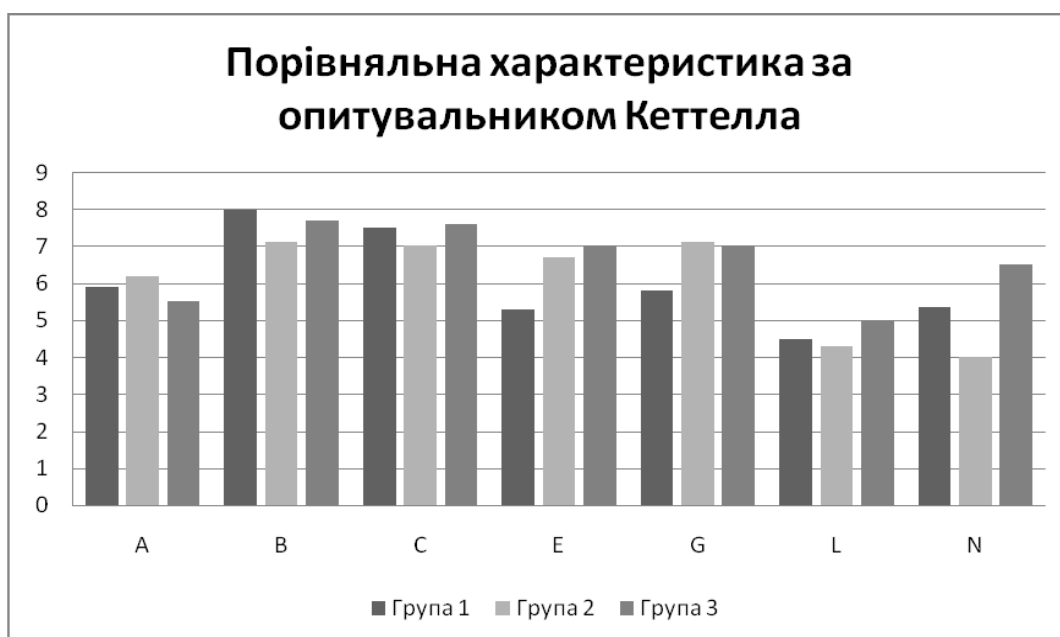

Рисунок 1 – Порівняльна характеристика за опитувальником Кеттелла

Співробітники ДСНС, що переміщуються на вищі посади, відрізняються найвищою емоційною зрілістю та стабільністю (7,6), високим рівнем домінантності та незалежності (7), високою відповідальністю та розвиненим почуттям обов'язку (7). Крім цього, остання група співробітників характеризується найбільш вираженою підозрілістю та доброю орієнтацією в соціальних ситуаціях (6,5).

За результатами дослідження за методикою соціально-психологічної адаптації К.Роджерса та Р.Даймонда були визначені основні особливості перебігу адаптаційного процесу в кожній групі співробітників ДСНС, які відтворені у вигляді гістограми на рис. 2 (у процентному відношенні).

Значні розбіжності спостерігаються за шкалами прийняття себе та домінування між групами 1 та 3; 2 та 3. Так, співробітники, які не перебувають в процесі посадових змін та співробітники, що переміщуються на рівнозначні посади, характеризуються найвищим прийняттям себе (по 73%). Це може бути зумовлено тим, що фахівці, що переміщуються на вищі посади, ще не сформували чіткий образ «Я» на новій посаді, тому не можуть його прийняти.

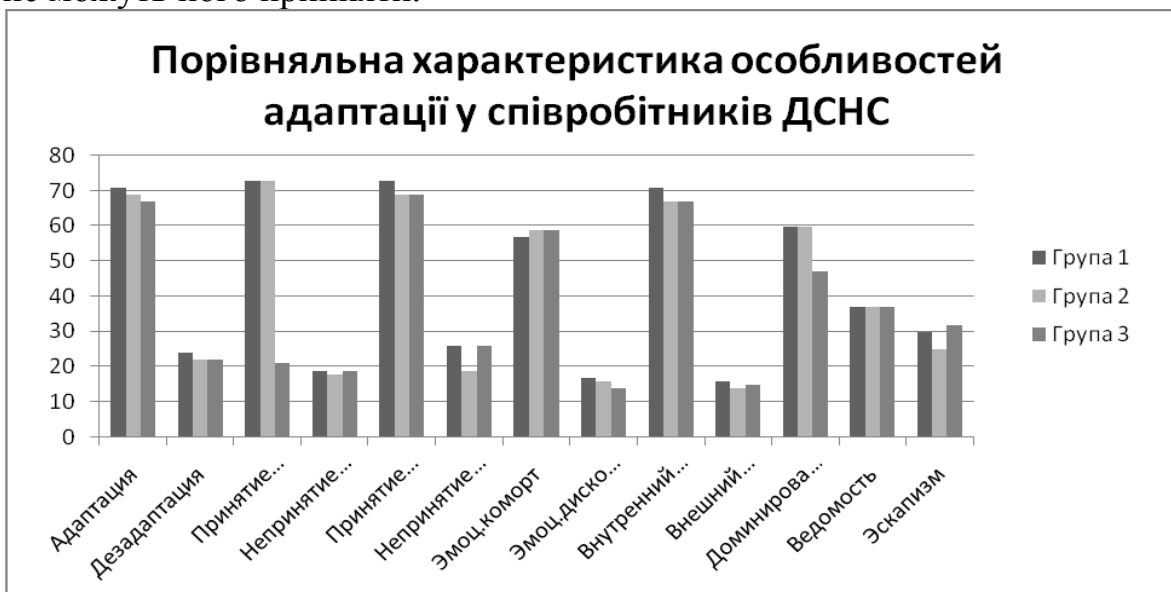

Рисунок 2 – Порівняльна характеристика особливостей адаптації працівників ДСНС за методикою К. Роджерса та Р. Даймонда.

В той же час фахівці, що перебувають у відносно статичному стані або в процесі переміщення на рівнозначні посади, вже мають сформований образ «Я, який приймається легше. У співробітників 1 та 2 груп також простежується більш високий рівень домінування (по 60%), тоді як в 3 групі рівень домінування складає лише 47%. В той же час у співробітників, що переміщуються на вищі посади, рівень неприйняття інших більше, ніж у колег, що переміщуються на рівнозначні посади (26% у порівнянні з

19%); співробітники, які не приймають участі в переміщеннях, також характеризуються високим рівнем неприйняття інших (також 26%). Переважання рівня домінування у співробітників ДСНС, що не задіяні в посадових переміщеннях, можна пояснити тим, що більшість співробітників, які переміщуються на вищі посади, ще не встигли змінити установку підлеглого на керівну. С другого боку, на рівень домінування в останній групі також може впливати наявна невизначеність їх посадової позиції. Це також пояснює вираженість домінування в двох інших групах, в одній з яких стали позиції дозволяють домінувати, а в другій, внаслідок рівнозначності переміщення, вони змінюються незначно.

Висновки. Таким чином, професійна адаптація працівників ДСНС, які перебувають в процесі посадових змін, дійсно має свої особливості, які відрізняють її від професійної адаптації працівників ДСНС в стабільних умовах діяльності. При цьому найбільші розбіжності спостерігаються саме у фахівців ДСНС, що переміщуються на вищі посади. Характерними психологічними особливостями адаптації для них є низькі показники за шкалою прийняття себе та низька популярність використання стратегії домінування в професійній діяльності. Разом із цим, для цих працівників характерна виражена домінантність як особистісна риса, яка набуває свого вираження у незалежності суджень, прагненні самоствердження та наполегливості в досягненні мети. В той же час до психологічних особливостей працівників ДСНС, що переміщуються на рівнозначні посади, можна віднести надмірну порядність, довірливість, високу емоційну чуттєвість та високу залежність як особистісну рису при високій домінантності як стратегії, що використовується. Це вказує на компенсаторний ефект позицій залежності та домінування в процесі професійної адаптації, що водночас є характерною психологічною рисою цього процесу для працівників ДСНС під час посадових змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євсюков О. П. Психологічне прогнозування професійної надійності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. Наук : спец. 19.00.09. «психологія діяльності в особливих умовах» / О. П.Євсюков, – Хмельницький, 2007. – 28 с.
2. Зеер Э. Ф. Кризис профессионального становления личности / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 1992. – Т.13, № 1. – С.126–130.
3. Климов Е. А. Психология профессионала / Климов Е. А. – М. : Ника, 1996. – 320с.
4. Лефтеров В. О. Психологічні тренінгові технології в органах внутрішніх справ : [монографія] : в 2-х т. / Лефтеров В. О. – Донецьк: ДЮО, 2008. – Т. I : Методологія психотренінгу та його використання у

професійно-психологічному розвитку персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності. – 2008. – 242с.

5. Овсяннікова Я. О. Особливості відновлення психологічної стійкості персоналу МНС України / Я. О. Овсяннікова // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010 – №8. – С. 52–59.

6. Орлов В. Ф. Професійне становлення фахівця (з досвіду теоретико-методичних досліджень) / В. Ф. Орлов // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький, 2003. – 47с.

7. Охременко О. Р. Психологічні закономірності адаптації особистості до особливих умов діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.09. «психологія діяльності в особливих умовах» / О. Р. Охременко. – Київ, 2005. – 28 с.

8. Тітаренко Д. С. Послідовність функціонування механізмів психологічного захисту в рятувальників у ситуації екзистенціальної загрози / Д. С. Тітаренко // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2011. – №10. – С. 203–212.

9. Тогобицька В. Д. Психологічні засади професійної деструкції працівників МНС / В. Д. Тогобицька // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2010. – №8. – С. 378–383.

10. Хаммер Я. С. Профессиональный успех и его детерминанты / Я. С. Хаммер // Вопросы психологи. – 2008. – №1. – С. 146–150.

11. Щеколдина А. А. Должностной переход в профессиональном становлении специалиста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01. «загальна психологія, історія психології» / А. А. Щеколдина. – О., 2005. – 232 с.

12. Hartmann H. Egopsychology and The Problem of adaptation. / H. Hartmann. N.-Y., 1958. // www.questia.com/library/book

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Лефтеров В.О.

УДК 159.98:167

Васищев В.С., майор, викладач кафедри військового навчання та виховання Академії внутрішніх військ МВС України

ПСИХОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ ЯКОСТІ ПОДРУЖНІХ ВЗАЄМИН ОФЦЕРІВ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК

У статті наведено аналіз різних підходів до визначення сутності подружніх взаємин, розкриті основні компоненти якості подружніх взаємин та наведені результати теоретичного та емпіричного дослідження щодо визначення ваги впливу кожного компоненту на якість подружніх взаємин.